

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

_____ О. В. Стрельцова

« ____ » _____ 2022 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

Тема: **ПРАВО НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ, ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ АБО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ**

Виконавець: Тищенко Тарас Анатолійович

Науковий керівник: д.ю.н., професор Янчук Артем Олександрович

Нормоконтролер: викладач Головатенко Марина Юріївна

Київ, 2022

ПЛАН

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СТОСОВНО ГАРАНТІЙ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ, ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ АБО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ.....	5
1.1. Співвідношення міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права щодо захисту права на життя в умовах воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту.....	5
1.2. Правомірність позбавлення життя під час збройного конфлікту.....	12
1.3. Обов'язок розслідувати випадки загибелі людей у зв'язку із застосуванням сили у збройних конфліктах.....	21
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ, ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ АБО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: УНІВЕРСАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ.....	27
2.1 Міжнародні стандарти захисту права на життя в умовах воєнних конфліктів.....	27
2.2. Міжнародні інституційні механізми забезпечення захисту прав на життя в умовах воєнних конфліктів.....	35
РОЗДІЛ 3. СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЩОДО ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ, ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ АБО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ.....	39
3.1. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права, щодо регулювання дотримання права на життя в умовах воєнних дій в національне законодавство.....	39
3.2. Національні гарантії захисту права на життя в умовах воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту в Україні.....	44
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

Актуальність теми. Питання про застосування прав людини до збройних конфліктів активно дискутувалося протягом кількох десятиліть. Найчастіше у центрі обговорення постало питання про те, чи продовжує діяти захист права на життя в умовах воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту.

Право життя, зазвичай описується як «вища цінність у ієрархії прав людини» та гарантується договорами про права людини та загальним міжнародним правом.

Захист права життя під час збройних конфліктів свідчить про взаємодію міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Хоча й зазначається, що обидві галузі права рухаються в одному напрямку, вони, як правило, часто суперечать одна одній, особливо щодо права на життя та застосування сили проти людей, які не перебувають у владі або під фактичним контролем держави. Точніше, вважається, що міжнародне гуманітарне право навряд чи надає будь-яке право на життя у зв'язку із збройними конфліктами, тоді як право прав людини абсолютним чином захищає життя осіб, які перебувають під юрисдикцією держави. Обидві галузі права застосовуються і доповнюють одна одну під час збройних конфліктів щодо права життя.

Сьогодні прийнято вважати, що міжнародне право прав людини продовжує застосовуватися в ситуаціях збройного конфлікту разом з міжнародним гуманітарним. Це було підтверджено, юриспруденцією Міжнародного Суду ООН, який стверджував, що «захист Міжнародного пакту про громадянські та політичні права не припиняється під час війни».

Метою даного дослідження є вивчення та аналіз чинних норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, спрямованих на захист права на життя у збройних конфліктах.

Мета визначає **завдання дослідження:**

1. визначити співвідношення міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права щодо захисту права на життя в умовах воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту;
2. проаналізувати правомірність позбавлення життя під час збройного конфлікту
3. дослідити обов'язок розслідувати випадки загибелі людей у зв'язку із застосуванням сили у збройних конфліктах;
4. охарактеризувати міжнародні стандарти захисту права на життя в умовах воєнних конфліктів;
5. проаналізувати міжнародні інституційні механізми забезпечення захисту прав на життя в умовах воєнних конфліктів;
6. дослідити імплементацію норм міжнародного гуманітарного права щодо регулювання дотримання права на життя в умовах воєнних дій в національне законодавство;
7. охарактеризувати національні гарантії захисту права на життя в умовах воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту в Україні.

Об'єктом дослідження є сукупність міжнародних відносин щодо забезпечення права на життя, що складаються між носіями прав людини та адресатами відповідних обов'язків в умовах воєнних дій, збройної агресії та збройного конфлікту.

Предметом дослідження є право на життя в умовах воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту.

Методологічна основа роботи. Результати проведеного наукового дослідження було отримано внаслідок комплексного застосування загальних та спеціальних методів наукового пізнання. Застосовувалися такі загальні теоретичні методи, як метод аналізу та синтезу, абстрагування, конкретизації, узагальнення, формалізації, індукції та дедукції, ідеалізації, аналогії та моделювання.

Особливістю дослідження було поєднання індуктивного та дедуктивного методів, коли метод індукції використовувався при виявленні

співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини на рівні окремих норм, а метод дедукції дозволяв визначити норми обох галузей у теоретико-правову конструкцію суб'єктивних публічних прав.

Серед спеціальних методів, які були застосовані методи формально-юридичного, порівняльно-правового, історико-правового аналізу, а також правового моделювання та прогнозування.

Теоретичні та практичні аспекти даної теми знайшли своє відображення в роботах **вітчизняних вчених**: М. Гнатовського, Т. Короткого, М. Буроменського, А. Кориневича, В. Репецького, О. Сенаторової, Т. Сироїд, Н. Хендель, В. Ярмакі та ін.

Серед **зарубіжних вчених** слід відзначити роботи М. Боте, А. Був'є, Х.-П. Гасер, Т. Глінн, Л. Грін, К. Грінвуд, Е. Давид та ін.

Апробація результатів дослідження. Результати наукових досліджень опубліковано в XXII Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Політ. Сучасні проблеми науки», секція «Міжнародні відносини та міжнародне право: глобальні проблеми та тенденції» за темою «Класифікація збройних конфліктів».

Публікації. Основні результати та висновки дипломної роботи знайшли відображення в одних тезах доповіді.

Структура дипломної роботи визначена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел (53 найменувань). Загальний обсяг дипломної роботи – 61 сторінки, у тому числі список використаних джерел – 6 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СТОСОВНО ГАРАНТІЙ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ, ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ АБО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

1.1. Співвідношення міжнародного права прав людини та міжнародного права щодо права на життя в умовах воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту

Для позначення міжнародно-правових норм, присвячених законам та звичаям війни, кодифікація яких розпочалася у 1864 році, довгий час використовувалося поняття «право війни», але, як зазначив у своєму Консультативному висновку про правомірність загрози чи застосування ядерної зброї Міжнародний Суд ООН, з плином часу ці норми отримали назву «міжнародне гуманітарне право» [1]. Приблизно до 70-х рр. ХХ ст. поняття «міжнародне гуманітарне право» асоціювалося з «правом Женеви», присвяченому захисту жертв війни, і відділялося від «права Гааги», що обмежує способи і методи ведення війни і включалося до складу «права війни». Саме цей підхід знайшов своє відображення у працях таких вчених як, наприклад, Д.Б. Левін, Л.І. Савінський, а також К. Іпсен. Прийнято вважати, що з прийняттям двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій про захист жертв війни у 1977 р. ця відмінність була у якісь мірі подолана. Наразі поняття «міжнародне гуманітарне право» переважно використовується у якості загального для «права Женеви» та «права Гааги» [2].

Окрім поняття «міжнародне гуманітарне право» в українській, а також зарубіжній науковій та учбовій літературі для позначення правил, присвячених веденню збройної боротьби і захисту жертв збройних конфліктів пропонується використовувати такі поняття як «право збройних конфліктів», «право війни», «право ведення збройної боротьби»,

«міжнародне гуманітарне право, що застосовується до збройних конфліктів», «міжнародне право в період збройних конфліктів».

Разом з тим при поліфонічності точок зору, що все ще зберігається, вже намітилася тенденція щодо використання поняття «міжнародне гуманітарне право» для позначення міжнародно-правових норм, спеціально створених для захисту жертв збройних конфліктів та обмеження засобів і методів ведення війни. Однією з найчастіше цитованих є визначення поняття «міжнародне гуманітарне право», сформульоване Х.-П. Гасер: «право, застосовуване в збройних конфліктах ... яке намагається пом'якшити прояви війни, по-перше, шляхом накладання обмежень на способи та методи ведення війни... і, по-друге, зобов'язуючи осіб, які беруть участь у військових діях, оберігати та захищати тих, хто не бере або припинив брати участь у воєнних діях». Подібного підходу до визначення даного поняття останні десятиліття дотримуються ООН, міжнародні кримінальні суди, а також Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ), який аж ніяк не є пасивним зберігачем Женевських конвенцій та протоколів до них, а активно сприяє подальшому розвитку міжнародно-правових норм у цій сфері [3].

Існує безліч підходів до співвідношення понять «міжнародне гуманітарне право» і «міжнародне право прав людини», але, незважаючи на те, що констатувати завершення суперечки, що тривало на десятиліття, про терміни ще не можна, буде справедливим відзначити, що вже сформувалася точка зору, якої дотримується більшість як російських, і зарубіжних дослідників. Пануючий у науці погляд у тому, що міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини є двома самостійними галузями міжнародного права.

Примітно, що Ж. Пікте, автор знаменитих коментарів до Женевських конвенцій, який і ввів у науковий обіг термін «міжнародне гуманітарне право», вказував у своїх ранніх роботах на його двоєдину сутність, включаючи у це поняття і право прав людини, і право війни [4].

Проте з часом його позиція зазнала змін: міжнародне гуманітарне право він став розглядати як «важливу частину міжнародного публічного права, яка черпає натхнення в ідеях людяності та яка зосереджується на захисті індивідів під час війни», вказуючи на те, що міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право «близькі, але різні і мають залишатися такими, оскільки вони чудово доповнюють одне одного». Як загальну назву для цих двох галузей Ж. Пікте запропонував використовувати термін «право гуманності». Інший авторитетний юрист-міжнародник – Т. Мерон також наполягав на тому, що ці галузі права «різні і повинні залишатися різними» і «немає сенсу вдавати, що міжнародне гуманітарне право і право прав людини одне й те саме» [5].

З існування двох галузей – міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини виходив і Міжнародний суд ООН у консультативних висновках щодо правомірності загрози або застосування ядерної зброї у 1996 р. та про правові наслідки зведення стіни на окупованій палестинській території у 2004 р., а також у 2005 р. у справі «Демократична Республіка Конго проти Уганди» [6].

Крім цього підходу до співвідношення понять «міжнародне гуманітарне право» і «міжнародне право правами людини» у науці представлені та інші, суть яких у тому, що обсяги цих двох понять повністю чи частково включають одне одного. Одні вчені при формулюванні поняття «міжнародне гуманітарне право» виходять із сенсу, що вкладається в поняття «гуманітарний», – «що відноситься до людини та її культури; звернений до людської особистості, до прав та інтересів людини».

Інший підхід до співвідношення понять «міжнародне гуманітарне право» та «міжнародне право прав людини» полягає в тому, що, навпаки, міжнародне гуманітарне право, яке містить норми, що наділяють індивідів суб'єктивними правами, у цій частині входить до міжнародного права прав людини. Такий позиції послідовно дотримується В.А. Карташкін, який із середини 70-х рр. XX ст. пише про те, що «права людини як галузі

міжнародного права є сукупністю принципів і норм, закріплених у трьох ... групах міжнародних документів»: в першу входять «принципи та норми, що стосуються прав людини головним чином в умовах миру», в другу – «Міжнародні конвенції про захист прав людини в період збройних конфліктів», а в третю – «міжнародні документи, в яких регламентується відповідальність за злочинне порушення прав людини як у мирний час, так і в період збройних конфліктів».

Дійсно, міжнародне гуманітарне право і міжнародне право прав людини мають загальні ознаки, так і відмінності. Спільність і навіть взаємозв'язок цих норм обумовлені тим, що обидві галузі міжнародного права переслідують ту саму мету – захистити особистість. Більше того, права людини та міжнародне гуманітарне право вплинули один на одного у своєму розвитку. Загальна декларація прав людини бралася до уваги при формулюванні положень Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., а положення Міжнародних пактів 1966 р. враховувалися у текстах двох прийнятих 1977 р. Додаткових протоколів до Женевських конвенцій. Разом з тим галузі міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини мають різну історію становлення, кодифіковані у різних джерелах і лише частково застосовні до одних і тих самих відносин [6]. На відміну від міжнародного права прав людини міжнародне гуманітарне право спеціально створювалося для регулювання збройних конфліктів, а тому оперує такими поняттями, як «військові цілі», «військова необхідність», «комбатанти», «безпосередня участь у військових діях», «непрямі збитки», «інтернування», і багатьма іншими, тобто якщо в основі прав людини лежить принцип гуманності, то міжнародне гуманітарне право є компромісом між вимогами людяності та військовою необхідністю. Нарешті, якщо основні права людини мають універсальний характер, то застосування міжнародного гуманітарного права обмежено і типом збройного конфлікту, і категорією осіб, під яку підпадає та чи інша людина [7].

Таким чином, незважаючи на те, що намітилася тенденція у розумінні міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини як двох галузей міжнародного права, суперечка про ці поняття та їх співвідношення триває. Однак замість того, щоб шукати, який з підходів є вірним, слід проаналізувати, яке значення має ця дискусія у теоретичному та прикладному плані. Для цього необхідно встановити, в чому полягає сутність і, які наслідки тягне за собою виділення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини як галузей міжнародного права, а також віднесення конкретних норм до тієї чи іншої галузі [7].

Однак слід визнати, що саме цей підхід є основою кваліфікації міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини як двох самостійних галузей міжнародного права. Ці галузі регулюють відносини, що перетинаються, але не збігаються повністю, базуються на різних міжнародних договорах, і кожна з них спирається на свій власний набір спеціальних принципів. У міжнародному гуманітарному праві це принципи гуманності, відмінності, пропорційності, обережності, військової необхідності та відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права⁶⁹, а міжнародне право прав людини – невід'ємності прав, універсальності, недискримінації та рівності. Таким чином, за віднесенням міжнародно-правових норм до першої чи другої галузі варто прагнення дати якесь родове поняття ряду правил для полегшення розуміння, застосування або викладання, за таким актом найменування не стоять ні чіткі критерії, ні воля самих держав розмежувати норми на самостійні групи і, такий поділ передбачає логічної «чистоти», тобто. неперетину обсягів цих понять [8].

Звідси випливає, що дискусія про обсяг понять «міжнародне гуманітарне право» та «міжнародне право прав людини», їх співвідношення, а також про віднесення тієї чи іншої норми міжнародного права до першої чи другої галузі не має прикладного значення, а використання цих понять, Так само як і виділення цих галузей, має суто утилітарний характер. Водночас це не знімає гостроти проблем, що виникають щодо співвідношення окремих

норм міжнародного права, які регулюють основні права людини у збройних конфліктах.

При вирішенні питання про те, яка саме норма міжнародного права повинна застосовуватися і як вона співвідноситься з іншою, не можна покладатися на поділ норм на галузі міжнародного гуманітарного права та міжнародного права людини. Таким чином, з одного боку, у цьому дослідженні під «міжнародним гуманітарним правом» як галуззю міжнародного права розумітимуться міжнародно-правові норми, спеціально створені для захисту жертв збройних конфліктів та обмеження коштів та методів ведення війни, а «міжнародне право прав людини» буде розглядатися як галузь, що складається із сукупності міжнародно-правових норм, присвячених регулюванню основних прав людини, а також діяльності міжнародних органів щодо їх захисту. З іншого боку, підхід до аналізу співвідношення безпосередньо норм міжнародного права, що регулюють основні права людини у збройних конфліктах, ґрунтуватиметься на сутності та змісті окремих норм, а не на їх приналежності до міжнародного права прав людини або міжнародного гуманітарного права, оскільки ця класифікація не має чітких критеріїв, перестав бути результатом наукового консенсусу і відбиває волю самих творців норм міжнародного права [8].

Отже, договірні норми міжнародного гуманітарного права з'явилися набагато раніше за міжнародні договори з прав людини, зобов'язання з гуманітарного права поширюються на інший суб'єктний склад, у тому числі на неурядових акторів, специфічність норм цієї галузі полягає в обмеженні їх застосування збройними конфліктами та окупацією. У міжнародному гуманітарному праві, як і у міжнародному праві правами людини, склалася своя система принципів. Крім цього, норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини тривалий час закріплювалися в різних міжнародних договорах. Все це не могло не давати приводів для відокремлення сукупності міжнародно-правових норм, призначених для регулювання ситуації збройних конфліктів, від решти, у тому числі від норм

міжнародного права прав людини. У цілому нині, розмежування міжнародно-правових норм на які стосуються міжнародного гуманітарного права і які стосуються міжнародного права правами людини є проявом фрагментації міжнародного права – природного процесу диверсифікації норм.

1.2. Правомірність позбавлення життя під час збройного конфлікту

Порівнюючи нормативне регулювання права на життя інструментами міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, можна зробити висновок, що багато норм збігаються за своїм змістом: наприклад, заборона довільного або навмисного позбавлення життя осіб, які перебувають у владі представників держави, а також позасудові страти, цілеспрямовані вбивства цивільних осіб є порушеннями норм обох галузей. Ряд положень, хоч і відрізняються, цілком сумісні і доповнюють одне одного: це відноситься, наприклад, до обов'язку розслідувати порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права людини. Однак існує кілька норм, які гіпотетично можуть розглядатися як такі, що суперечать один одному. Насамперед це норми, пов'язані із захистом права життя при застосуванні сили щодо противника під час ведення військових дій.

Ця розбіжність між нормами міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини у сфері регулювання права на життя часто описується у науковій літературі та судових рішеннях як протистояння двох моделей: «військової» та «правоохоронної». При цьому вказується на те, що міжнародне гуманітарне право передбачає можливість правомірно у будь-який час виводити з ладу комбатантів супротивника (принаймні у збройних конфліктах міжнародного характеру), а також цивільних осіб, які беруть безпосередню участь у воєнних діях під час такої участі. міжнародне право прав людини вимагає дотримання принципів «абсолютної необхідності» позбавлення життя та його пропорційності захисту свого життя або життя інших осіб, правомірного затримання особи, а також придушення бунту чи

заколоту. Відповідно застосування сили, яке є правомірним у світлі міжнародного гуманітарного права, може при цьому порушувати норми міжнародного права прав людини. Численні спроби розв'язати цю колізію ґрунтуються, зазвичай, на застосуванні правила *lex specialis derogat legi generali* [9].

При цьому одні дослідники йдуть шляхом оголошення міжнародного гуманітарного права у сфері визначення правомірності позбавлення життя *lex specialis* – і цей аргумент зазвичай підкріплюється посиланням на § 25 Консультативного висновку Міжнародного суду ООН про правомірність загрози або застосування ядерної зброї. Інші дотримуються позиції, відповідно до якої визначення того, що саме буде спеціальною нормою, залежить від ситуації. Результати застосування цього підходу різняться залежно від того, якому з підходів до визначення «спеціальної норми» при цьому надається перевага. Якщо акцент робиться на змісті, то спеціальною нормою визнається правило, яке є чіткішим, деталізованим; якщо на виконуваній функції – тоді як спеціальну норму розглядається те правило, яке призначалося для регулювання відповідної ситуації, незалежно від його чіткості та ступеня розробленості. Робляться також спроби узагальнити всі можливі ситуації, що виникають у ході збройних конфліктів, і зробити висновок про те, норми якої галузі – міжнародного гуманітарного права або міжнародного права людини будуть *lex specialis* залежно від типу ситуації. Як правило, закономірності виводяться щодо збройних конфліктів міжнародного характеру, конфліктів неміжнародного характеру та ситуацій окупації [9].

Положення міжнародного гуманітарного права, що регулюють правомірність застосування летальної сили у збройних конфліктах, є системою дозвільних, що обмежують або забороняють норм. Ці норми можна поділити на три основні блоки. Перший становлять кілька спеціальних принципів міжнародного гуманітарного права, яких ставляться принципи гуманності, розбіжності, пропорційності і обережності, обмеження воюючих

у виборі засобів і методів ведення війни, і навіть військової необхідності (застосування якого представляється, мабуть, самим дискусійним). До другого блоку належать правила, присвячені класифікації осіб у збройних конфліктах міжнародного та неміжнародного характеру. До третього - норми, пов'язані з кваліфікацією поведінки цивільних осіб як підпадає або не підпадає під поняття «безпосередня участь у військових діях» [10].

Аналіз першого блоку норм міжнародного гуманітарного права слід розпочати із звернення до центрального принципу міжнародного гуманітарного права – принципу гуманності, який закріплений у численних джерелах, які застосовуються як у міжнародних, так і в неміжнародних конфліктах. З принципу гуманності походять і ньому ґрунтуються решта принципів міжнародного гуманітарного права, серед яких принцип гуманного поводження з особами, що вийшли з ладу, принципи розбіжності, пропорційності, обережності та обмеження засобів і методів ведення війни [11].

Принцип гуманності у вузькому сенсі втілюється у дії загальної норми про гуманному поводженні з цивільними особами та особами, що вийшли з ладу. Міжнародне гуманітарне право, що застосовується в міжнародних збройних конфліктах, забороняє вбивство цивільних осіб, а також осіб зі складу воїнів, що вийшли з ладу (*hors de combat*): поранених, хворих і потерпілих аварію корабля, осіб, що залишають на парашуті літальний апарат, що терпить біду безумовно тих, хто здався в полон і військовополонених, а також медичного та санітарного персоналу, особового складу збройних сил та військових підрозділів, призначених в організації цивільної оборони. Посягання на життя цих осіб кваліфікується як серйозне порушення Женевських конвенцій та Першого Додаткового протоколу та як військовий злочин. Міжнародні договори, що застосовуються у неміжнародних збройних конфліктах, передбачають заборону вбивства осіб, які не беруть безпосередньої участі у військових діях, у тому числі осіб, позбавлених волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, поранених,

хворих та осіб, які зазнали аварії корабля, а також медичного та духовний персонал. Порушення цих норм також кваліфікується як воєнний злочин.

Другий принцип міжнародного гуманітарного права – принцип відмінності – полягає у необхідності проводити різницю між комбатантами та цивільним населенням: комбатанти мають право або, як це іноді позначається, привілей виводити з ладу комбатантів супротивника та знищувати військові об'єкти, і, відповідно, їм заборонено спрямовувати свої операції проти цивільних чи об'єктів. Цей принцип досить пізно одержав своє нормативне закріплення у міжнародних договорах. По суті, першим таким джерелом стала Женевська конвенція про захист цивільного населення 1949 р. Проте більшість положень цього міжнародного договору присвячені поводженню з особами, що перебувають у руках протилежної сторони, а не веденню військових дій, саме тому Додаткові протоколи 1977 р., що містять норми та "права Гааги", і "права Женеви", розглядаються як основні джерела, що закріплюють принцип відмінності при застосуванні сили у ситуації збройного конфлікту [12].

Принцип перестороги полягає в обов'язку сторін збройного конфлікту вживати всіх можливих заходів для того, щоб уникнути випадкових втрат серед цивільного населення, а також завдання випадкових збитків цивільним об'єктам, або в будь-якому випадку намагатися звести їх до мінімуму. Цей принцип і його обов'язки, що конкретизують, сформульовані в ст. 57 Першого Додаткового протоколу. У Другому Додатковому протоколі цей принцип не закріплено, проте п. 1 ст. 13 встановлює, що «громадянське населення та окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку із військовими операціями». Крім того, низка міжнародних договорів, прийнятих після цього Протоколу, містять обов'язок вживати запобіжних заходів у неміжнародних збройних конфліктах. Висновок про те, що цей обов'язок є нормою міжнародного права в неміжнародних конфліктах, підтвердив у справі «Прокурор проти Купрешкіча» та Міжнародний трибунал з колишньої Югославії [13].

Ще одним принципом міжнародного гуманітарного права, який застосовується до оцінювання правомірності позбавлення життя і, безсумнівно, впливає з принципу гуманності, є заборона використання засобів та методів ведення військових дій, які здатні заподіяти зайві ушкодження чи страждання або мають невибірккову дію. Застосовність цього принципу у міжнародних збройних конфліктах закріплена у численних міжнародних договорах, підтверджується рішеннями міжнародних організацій, практикою міжнародних судів, і навіть нормативно встановлено національному рівні, що дозволяє дійти невтішного висновку про його звичайно-правової природи. Ця норма забороняє застосування засобів і методів, які за своїм характером здатні заподіяти зайві страждання або не можуть бути застосовані вибірково, а також використання засобів або методів, які можуть мати такий ефект. Таким чином, навіть якщо будь-який вид зброї не був заборонений спеціальною нормою договірною або звичайного права, на нього, проте, поширюється дія цього принципу [14].

Принцип військової необхідності які завжди виділяється сучасними вченими як принцип міжнародного гуманітарного права. Водночас цей принцип був згаданий як один із обмежувачів поведінки воюючих сторін в опублікованому у 2009 р. Посібнику з тлумачення поняття «безпосередня участь у військових діях» відповідно до міжнародного гуманітарного права, яке було складено групою експертів під егідою Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Тим самим було відроджено науковий дискурс про зміст цього принципу та його значення в оцінці правомірності позбавлення життя під час збройного конфлікту [15].

Поняття «військова необхідність» багатозначне, і, мабуть, найпоширеніше значення воно набуло у контексті опису сутності міжнародного гуманітарного права як компромісу між вимогами гуманності та військовою необхідністю. У цьому визначенні гуманність явно протиставляється військової необхідності як сукупності потреб, що з веденням війни, саме з досягненням мети перемогти противника. Тим часом

військова необхідність може розглядатися як обмежувач поведінки воюючих: далеко не всі дії, що викликаються потребами війни, є необхідними. Тим самим було можна перейти від оперування «військовою необхідністю» як категорією, антагоністичної гуманності, до обґрунтування існування принципу, який обмежує поведінку воюючих, тобто. до того, що і військова необхідність, і гуманність виступають принципами, що встановлюють обмеження щодо поведінки сторін збройного конфлікту.

Разом з тим доказом іманентності принципу військової необхідності в нормах міжнародного гуманітарного права може бути те, що під час процесів над військовими злочинцями після Другої світової війни спроби захисту використовувати посилення на військову необхідність як на обставину, що виключає злочинність діяння, та виправдати відступ від дотримання норм міжнародного гуманітарного права, що не мали успіху. Ці аргументи відхилялися судами у всіх випадках, коли норми міжнародного гуманітарного права прямо не передбачали такої можливості для відступу з посиленням на військову потребу. Як сформулював суд у справі Круппа, «правила та звичаї війни спеціально створені всім етапів війни. Вони становлять право на це лиха. Стверджувати, що вони можуть бути довільно і на розсуд виключно однієї зі сторін ігноруватися, коли вона розглядає своє становище як критичний, є не чим іншим, як повною відмовою від дотримання законів та звичаїв війни» [16].

Другий блок норм міжнародного гуманітарного права, які мають значення в оцінці правомірності позбавлення життя під час збройного конфлікту, становлять норми, що стосуються класифікації осіб. У цьому важлива класифікація як осіб, які застосовують силу, і осіб, щодо яких ця сила застосовується. Це пов'язано з існуванням встановленого нормами міжнародного гуманітарного права «привілею» або прав застосовувати силу, яким наділені лише комбатанти щодо комбатантів супротивника у міжнародних збройних конфліктах, а також впливає з поширення на всі

види збройних конфліктів заборони нападу на цивільних осіб, які не беруть участі у військових діях.

Як наступний етап аналізу необхідно досліджувати, як правомірність позбавлення життя в результаті застосування сили оцінюється відповідно до міжнародного права прав людини. Закріплюючи право на життя, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Американська конвенція про права людини та Африканська хартія прав людини та народів містять формулювання про заборону «довільного» позбавлення життя.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Американська конвенція про права людини прямо забороняють робити відступи від дотримання права на життя навіть у ситуації «надзвичайного становища в державі, за якої життя нації перебуває під загрозою»; Африканська хартія правами людини і народів взагалі передбачає можливість відступити від зафіксованого у ній каталогу прав. Отже, заборона «довільного» позбавлення життя, встановлений у цих міжнародних договорах, може бути застосована і в ситуаціях збройних конфліктів [16].

Заборона позбавлення життя зафіксована у Конвенції про захист прав людини та основних свобод у більш деталізованій формі, ніж у згаданих вище міжнародних договорах. У п. 1 ст. 2 цієї Конвенції вказується, що «ніхто не може бути навмисне позбавлений життя інакше, як на виконання смертного вироку, винесеного судом за скоєння злочину, щодо якого законом передбачено таке покарання». Використання слова «навмисне», а не «довільно» при формулюванні забороняючої норми зумовило необхідність прямого закріплення випадків, коли позбавлення життя не є порушенням цього міжнародного договору. До них п. 2 ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод відносить "захист будь-якої особи від протиправного насильства", "здійснення законного затримання", "запобігання втечі особи, взятої під варту на законних підставах", а також "придушення, відповідно до закону, бунту або заколоту». При цьому ЄСПЛ керується розширювальним підходом до заборони «навмисного» позбавлення

життя, вказуючи на те, що дія п. 2 ст. 2 цієї Конвенції охоплює не тільки випадки, коли сила застосовується навмисне, але й ті випадки, коли застосування сили може призвести – як ненавмисний результат – до позбавлення життя [17].

Тут необхідно прояснити зміст поняття «правомірні воєнні дії» та встановити, як воно співвідноситься з поняттям «війна», використаним у п. 1 ст. 15 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. ЄСПЛ ще жодного разу прямо не висловив своєї позиції щодо тлумачення цих понять. Водночас у науковій літературі склалася думка про те, що під поняття «війна», використане у п. 1 ст. 15 Конвенції, підпадають усі міжнародні збройні конфлікти незалежно від формального оголошення війни. Що ж до неміжнародних збройних конфліктів, то багато авторів не включають їх у зміст цього поняття, ґрунтуючись на граматичному та історичному тлумаченні положень ст. 15 [18].

Завдання у тому, щоб з'ясувати, як тлумачиться чи має тлумачитися заборона довільного чи навмисного позбавлення життя за умов збройних конфліктів. Зокрема, важливе значення має питання, чи може межа між правомірним і неправомірним позбавленням життя результатом застосування сили бути однаковою у мирний час й у ситуації збройного конфлікту. Це питання відноситься як до заборони «довільного» позбавлення життя, передбаченого у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Американській конвенції про права людини та Африканській хартії прав людини та народів, так і до заборони «навмисного» позбавлення життя, закріпленої в Конвенції про захист прав людини та основних свобод, оскільки якщо держава не скористається правом зробити відступ щодо «правомірних актів війни», то оцінка правомірності застосування сили здійснюватиметься на підставі загального правила, встановленого у п. 2 ст. 2 цього міжнародного договору.

Отже, на підставі проведеного дослідження співвідношення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в

галузі захисту права на життя можна вивести формування «інтегрованого тесту» на перевірку правомірності позбавлення життя внаслідок застосування сили в збройному конфлікті. Було встановлено, існує область, де одночасне застосування норм обох галузей не викликає складнощів. Це з дією норм, які можуть бути обмежені, з збігом низки правил, і навіть із співвідношенням деяких норм цих галузей як і приватного. Проблеми викликає спільне регулювання міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом прав людини правомірності позбавлення життя внаслідок застосування сили у збройному конфлікті [18].

З позиції міжнародного гуманітарного права позбавлення життя комбатанта, члена організованої збройної групи, а також особи, яка бере безпосередню участь у військових діях, під час скоєння цих дій, якщо він не є *hors de combat* і якщо застосування сили не призведе чи не призводить до втрат серед громадянського населення та руйнування цивільних об'єктів, які були б надмірні по відношенню до отримуваної військової переваги, і якщо при цьому не використовуються заборонені засоби та методи ведення війни, є правомірним. Що стосується міжнародного права прав людини, то, як це було встановлено, змінилося тлумачення міжнародних договорів з прав людини, що закріплюють право на життя: критерії абсолютної необхідності та пропорційності, так само як і у мирний час, застосовні до випадків позбавлення життя у збройних конфліктах та вже не зводяться виключно до тих норм, які закріплені у джерелах міжнародного гуманітарного права, тим самим посилюючи вимоги до правомірності застосування сили. У результаті питання про правомірності позбавлення життя у збройному конфлікті застосовується загальний тест, «зітканий» з положень як міжнародного права людини, і міжнародного гуманітарного права [19]. Цей «інтегрований» тест враховує заборонні норми міжнародного гуманітарного права, а також передбачає застосування критеріїв абсолютної потреби та пропорційності [20].

Додавання до міжнародного гуманітарного права міжнародних норм у галузі прав людини як регулятора тих самих суспільних відносин дозволяє суттєво обмежити свободу дій з виведення ворога з ладу за рахунок запровадження тесту на абсолютну необхідність та пропорційність застосування сили. Застосування критеріїв необхідності і пропорційності підвищує планку вимог порівняно з взятими окремо нормами міжнародного гуманітарного права: крім того, що дія в рамках збройного конфлікту дія має бути пропорційною до мети перемогти противника, вона має бути ще й абсолютно необхідною, що передбачає оцінку відповідності застосовуваних засобів і способів конкретної небезпеки і, спонукає вибирати ту лінію поведінки, коли він буде завдано найменшої шкоди. При цьому міжнародне право прав людини не вимагає неможливого: можливість визнати дії щодо заподіяння шкоди противнику легітимними зберігається, хоч і в дещо урізаному вигляді.

1.3.Обов'язок розслідувати випадки загибелі людей у зв'язку із застосуванням сили у збройних конфліктах

Міжнародне гуманітарне право, яке застосовується у міжнародних збройних конфліктах, передбачає обов'язок провести розслідування та притягти винних до відповідальності у кількох випадках. Стаття 121 Третьої Женевської конвенції та ст. 131 Четверта Женевська конвенція вимагає розслідування загибелі або тяжкого поранення військовополонених або інтернованих. Статті 49, 50, 129 та 146 чотирьох Женевських конвенцій відповідно зобов'язують притягнути до відповідальності винних у скоєнні «серйозних порушень», до яких, серед інших, належать вбивство, заподіяння тяжких страждань або серйозного каліцтва, а також заподіяння шкоди здоров'ю тих, що підпадають під дію цих конвенцій осіб. Стаття 85 Першого Додаткового протоколу збільшує кількість «серйозних порушень» за рахунок включення таких діянь, за умови, що вони здійснюються навмисне і є причиною смерті або серйозного тілесного ушкодження або шкоди здоров'ю:

перетворення цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу; скоєння нападу невинного характеру, що зачіпає цивільне населення або цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад спричинить надмірні втрати життя, поранення серед цивільних осіб або завдасть шкоди цивільним об'єктам; вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад є причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільних осіб або завдасть шкоди цивільним об'єктам; перетворення необоронених місцевостей та демілітаризованих зон на об'єкт нападу; вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у військових діях; віроломне використання відмітної емблеми Червоного хреста, Червоного півмісяця або інших знаків, що користуються захистом.

Таким чином, у випадках міжнародних збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право покладає на держави обов'язок проводити розслідування всіх випадків загибелі осіб, які можуть бути кваліфіковані як військові злочини.

Щодо збройних конфліктів неміжнародного характеру, то не загальна ст. 3 Женевських конвенцій 1949 р., ні Другий Додатковий протокол 1977 р. прямо не накладають на держави обов'язків щодо проведення розслідування та притягнення винних до відповідальності за вчинення значних порушень міжнародного гуманітарного права у неміжнародних конфліктах. Ці джерела наказують індивідам дотримуватись певних правил поведінки і не покладають на держави жодних обов'язків з кримінального переслідування винних. Таким чином, граматичне тлумачення загальної ст. 3 Женевських конвенцій та Другого Додаткового протоколу не дозволяє вивести обов'язок держав здійснювати карне переслідування порушень міжнародного гуманітарного права, скоєних під час неміжнародних збройних конфліктів. Водночас зміст цих норм не перешкоджає державам на власний розсуд криміналізувати такі порушення [21].

Таким чином, незважаючи на відсутність прямо зафіксованого у міжнародних договорах обов'язку здійснювати кримінальне переслідування серйозних порушень, скоєних у неміжнародних збройних конфліктах, можна зробити висновок про те, що склався відповідний міжнародно-правовий звичай. Насамперед, не можна заперечувати, що серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені у неміжнародних конфліктах, є злочинами за загальним міжнародним правом. Більше того, ці злочини підпадають під юрисдикцію Міжнародних кримінальних трибуналів по колишній Югославії та Руанді, інтернаціоналізованих трибуналів та Міжнародного кримінального суду [22].

Умисне вбивство цивільних осіб, що знаходяться в руках сторони конфлікту, а також вбивство цивільних осіб внаслідок непропорційного застосування сили, вчинені в ході збройних конфліктів неміжнародного характеру, криміналізовані у більшості держав. І якщо перша хвиля криміналізації мала місце після прийняття Женевських конвенцій 1949, то друга хвиля була пов'язана з ратифікацією державами Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Крім того, існує ціла низка прикладів судового переслідування осіб, що здійснювалися на національному рівні, за військові злочини, скоєні в збройних конфліктах неміжнародного характеру. Практика різних держав щодо поширення амністії на осіб, які вчинили військові злочини в ході збройних конфліктів у Перу, Ель-Сальвадорі, Чилі та інших державах, була засуджена Радою Безпеки ООН, Міжамериканською комісією з прав людини та національними судами [23].

Щодо *opinio juris*, то Рада Безпеки та Генеральна Асамблея ООН неодноразово посилялися на обов'язок держав переслідувати осіб, відповідальних за скоєння військових злочинів у неміжнародних конфліктах. Комісія з прав людини ООН у резолюції 2002/79 під назвою «Безкарність» прямо вказала, що особи, які вчинили військові злочини, «мають переслідуватися або бути видані». Раніше Комісія неодноразово вказувала на

обов'язок держав розслідувати військові злочини, скоєні у неміжнародних збройних конфліктах у Руанді, Сьєрра-Леоні, Чечні тощо [24].

Не можна одночасно визнавати, що серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні в неміжнародних конфліктах, досягли рівня «міжнародних злочинів», які можуть переслідуватися навіть на міжнародному рівні, і при цьому сумніватися у існуванні міжнародно-правового обов'язку щодо переслідування винних на національному рівні. Отже, обсяг практики держав, що супроводжується *opinio juris*, дозволяє вивести існування міжнародного звичаю, що наказує державам переслідувати такі порушення і притягувати винних до відповідальності. Крім того, так само як і у випадку зі збройними конфліктами міжнародного характеру, неприйняття командирами заходів щодо притягнення винних до відповідальності тягне за собою настання кримінальної відповідальності. Встановивши, що міжнародне гуманітарне право накладає на держави обов'язок здійснювати кримінальне переслідування випадків загибелі людей, які можуть бути кваліфіковані як військовий злочин, необхідно уточнити межі цього обов'язку, визначивши, які діяння підпадають під це поняття, як обмежено коло суб'єктів та потерпілих та що становить суб'єктивну сторону [25].

Що стосується міжнародного права прав людини, то хоча ні універсальні, ні регіональні міжнародні договори в галузі прав людини обов'язок проводити розслідування загибелі людей прямо не закріплюють, міжнародні судові та квазісудові органи вивели існування цього процесуального обов'язку, тлумачачи право на життя в сукупності із зобов'язанням дотримуватись і забезпечувати дотримання відповідних договорів.

Як наступний крок необхідно встановити, у яких випадках держави зобов'язані провести розслідування загибелі людей під час збройних конфліктів. Аналіз практики міжнародних органів дозволяє вивести два підходи до цього питання. Перший підхід у тому, щоб обмежити обов'язок

розслідувати загибель людей у ході збройних конфліктів лише тими випадками, щодо яких є підозра, що мало місце порушення права життя. У принципі, Комітет з прав людини ООН розповсюджує обов'язок розслідувати випадки можливих порушень на весь каталог прав людини, зафіксований у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, і не робить жодних доповнень щодо захисту права на життя [26].

Міжнародні судові та квазісудові органи розробили систему критеріїв, яким має відповідати розслідування випадків загибелі людей. Ці принципи незалежності, адекватності та ефективності, швидкості та транспарентності отримали універсальне визнання та можуть бути названі міжнародним стандартом проведення розслідування. Особи, які проводять розслідування, повинні бути незалежними від тих, хто міг би зачепити ці події, що означає, як уточнив ЄСПЛ, необхідність дотримання не тільки ієрархічної та інституційної, а й фактичної незалежності [27].

Отже, з урахуванням аналізу норм міжнародного гуманітарного правничий та міжнародного прав людини можна дійти висновку у тому, що застосування принципу системної інтеграції при тлумаченні цих норм як дозволяє уникнути колізії, а й значно посилює захист права життя у збройних конфліктах. По-перше, це пов'язано із застосуванням комплексного тесту оцінки правомірності позбавлення життя внаслідок застосування сили. Цей тест враховує заборонні норми міжнародного гуманітарного права як мінімальний стандарт, відступ від якого не допускається за жодних умов, а також передбачає застосування запозичених з міжнародного права прав людини критеріїв абсолютної необхідності та пропорційності. Застосування цих критеріїв підвищує планку вимог, що пред'являються до правомірності застосування сили у збройному конфлікті: крім того, що дія має бути пропорційною до мети перемогти противника, вона має бути ще й абсолютно необхідною, що передбачає оцінку відповідності застосовуваних засобів і методів конкретної загрози і, відповідно, спонукає вибирати ту лінію поведінки, коли він буде завдано найменшої шкоди [27]. По-друге,

застосування міжнародних договорів з прав людини до ситуацій збройних конфліктів призвело до уточнення кола обов'язків щодо вжиття запобіжних заходів. По-третє, істотно було розширено сферу застосування обов'язку проводити розслідування випадків загибелі людей. Незважаючи на те, що у проаналізованих рішеннях міжнародних судових та квазісудових органів йшлося лише про неміжнародні збройні конфлікти, є підстави для того, щоб поширити нові підходи і на збройні конфлікти міжнародного характеру.

РОЗДІЛ 2.

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ, ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ АБО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: УНІВЕРСАЛЬНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ АСПЕКТИ

2.1 Міжнародні стандарти захисту прав на життя в умовах воєнних конфліктів

Міжнародне гуманітарне право вважається частиною міжнародного права, за допомогою нього регулюються правові відносини між державами. МГП необхідно для того, щоб обмежити результати збройних конфліктів та звести людські втрати до мінімуму. Головною метою МГП вважається оборона осіб, які не приймають або більше не беруть участі в бойових діях, захворілих і покалічених, полонених і цивільних осіб, а також встановлення прав і відповідальності сторін за ті правопорушення, які вони вчинили при веденні бойових дій.

МГП має свою законодавчу базу, яка регулює дії осіб, які беруть участь у збройному конфлікті. Ці особи зобов'язані не лише самі дотримуватися норм права, які наказані, але й повинні гарантувати дотримання його іншими. Самому не порушувати закону, а при виявленні порушень вслякко припиняти та повідомляти міжнародні організації про будь-які інциденти пов'язані з порушеннями. Основою МГП вважають Женевські конвенції. Першу з них прийняли 22 серпня 1864 в шістнадцяти країнах. Протягом довгого часу воїни проходили, ґрунтуючись на звичаях і старих традиціях, якими керувалися предки. Після прийняття в 1864 Женевської конвенції почалися зміни в галузі ведення війни, той час послужило початок нової епохи збройних конфліктів в якій були певні правила і відповідальність за дії [28].

Пропозиція створити першу конвенцію надійшла від п'ятох громадських працівників, одним з яких був Анрі Дюнан, свідок тих жахливих подій. Картину, яку побачив перед собою, була жахлива. Це було страждання

і муки скалічених і вмираючих французьких та австрійських солдатів після битви при Сольферіно у 1859 році, під час війни в Італії [29].

Його жахнуло те, що поранені і змучені солдати були кинуті на поле битви без жодної допомоги, розуміючи, що він не може залишати це просто так, Анрі Дюнан вирішує покликати місцевих жителів, щоб допомогти йому врятувати життя солдатів. Людність, виявлена на той час послужила початком створення головного елемента першої конвенції – гуманного поводження з тими, хто більше не бере участі у війні, незалежно від того, до якої сторони конфлікту вони належать. З ініціативи Анрі Дюнана у 1863 році пройшла міжнародна конференція, на якій були створені основні принципи діяльності Червоного хреста, і після якої у Женеві на запрошення швейцарського уряду відбулася зустріч дипломатів європейських країн – з метою ухвалення конвенції про «солдатів, які отримали поранення на війні» [29].

Основа Женевської конвенції складалася з ідеї допомоги та захисту будь-якого пораненого – свого та противника, байдуже. Причому поранені та хворі, які перебувають у медичних закладах, а також увесь персонал цих установ будуть вважатися нейтральними особами, незалежно від того, ким із воюючих сторін зайнята ця територія. Тобто в полон вони не беруться і полоненими рахуватися не можуть. Також особливе становище, крім поранених та працівників медичних закладів, є і госпіталі, вся матеріальна частина, а також місцеві жителі, які надають допомогу пораненим. Ще однією з головних особливостей Конвенції було те, що вона вперше дала позначення медичним установам та персоналу, які займаються доглядом за хворими та пораненими – червоний хрест на білому тлі. Будинки медичного характеру позначалися прапорами, а персонал пов'язками. Тобто червоний хрест на білому тлі означав нейтралітет працівників персоналу чи установи, що захищається цією Конвенцією.

Головні принципи, які були викладені в Женевській конвенції та чинні до сьогодні, стали обов'язковими для учасників воєнних дій. Головний

постулат це турбота про поранених та хворих військових, а також повагу до них та медичних працівників та їх обладнання.

У 1906 р., внесено нові закони, залишилося колишнім її завдання та назва - забезпечення захисту поранених військовослужбовців на полях битв. Ця Женевська конвенція зазнала низку змін, з прийняттям у 1929 р. Конвенції про захист поранених і хворих у діючих арміях було зроблено новий крок шляхом систематизації Женевського права. Вперше на цій конференції було прийнято правила захисту нової категорії жертв збройних конфліктів – військовополонених; ці правила були зодягнені у форму окремої Конвенції про поводження з військовополоненими, часто званою Кодекс військовополонених [30].

Остання повна кодифікація гуманітарного права, яка називається «Женевською», містить у собі комплекс правових норм про захист жертв збройних конфліктів і складається зараз із чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року.

I Конвенція встановлює порядок захисту поранених та хворих під час бойових дій сухопутних військ.

II Конвенція визначає правила захисту поранених, хворих та осіб, які зазнали аварії корабля під час війни на морі.

III Конвенція регламентує поводження з військовополоненими.

IV Конвенція містить положення щодо захисту цивільного населення під час війни.

Усі перелічені правила регулюють ті дії та вчинки, які відбуватимуться під час міжнародної війни (міждержавної війни). У зв'язку з високим зростанням кількості неміждержавних збройних конфліктів так само, як і розробка нових методів і засобів ведення війни, разом із ґрунтовними змінами структури міжнародної спільноти їхнє ставлення до ведення війни поступово призвело до зміни гуманітарного права, щоб останнє належним чином могло виконувати захисні функції.

З цього питання у 1974 р. була створена спеціальна Дипломатична конференція, яка після чотирьох років розробила два договори, що доповнюють Женевські конвенції 1949 року. У кінцевому варіанті вони отримали назву Додаткових протоколів I та II від 8 червня 1977 р. Додатковий протокол I є доповненням положення Женевських конвенцій, що використовуються у випадках міжнародних конфліктів. Важливо відзначити, що Протокол доповнює та розвиває також деякі положення гуманітарного права, що зачіпають засоби та методи ведення війни (Гаазьке право).

Додатковий протокол II, який розвиває та доповнює статтю 3, загальну для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, не змінюючи існуючих умов її застосування, застосовується до всіх збройних конфліктів, що не підпадають під дію статті 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протоколу I), і тим, що відбувається на території будь-якої Високої Договірної Сторони, між її збройними силами та антиурядовими збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм здійснювати безперервні та узгоджені військові дії та застосовувати цей Протокол. В даний час чотири Женевські конвенції в сукупності є найбільш універсальним зведенням правових документів всього сучасного міжнародного співтовариства - вже 186 держав включили його в своє внутрішнє законодавство [31].

Учасники Гаазької конференції 1930 р. безсумнівно припускали, що вона є першою серед конференцій, які під керівництвом Ліги націй будуть вести роботу з кодифікації. Отримані результати Гаазької конференції 1930 дають можливість визначити бажаність кодифікації та види на майбутнє кодифікаційних робіт. Необхідно відзначити, що конференція виявила різницю між кодифікацією, що позначає систематизації та уніфікації вже принципів, які узгодили і кодифікацією в сенсі узгодження суджень та

практичного застосування, за якими ще існують розбіжності та недоробки. Відповідно до того, що міжнародні конференції керуються правилом одноголосності, існує небезпека, що спроби досягти угоди у формі кодифікованих норм можуть мати своїм результатом зменшення значення норм. Таким чином результат кодифікації може затримати розвиток МП, а не розвивати його. Також існує небезпека, що через обережний підхід урядів його зусилля провести кодифікацію можуть у багатьох випадках показати та виділити, то розбіжність у питаннях, згідно з якими до певного моменту передбачалася наявність домовленості.

З огляду на те, що кодифікація передбачає прийняття єдиних правил, сфера її застосування має бути обмеженою, оскільки у багатьох випадках відмінність інтересів та умов роблять однаковість складною та непотрібною. Взагалі ця конференція відкрила очі багатьом, що в тих питаннях, де не було розбіжностей, робота з кодифікації вимагатиме тривалої роботи та рішень з багатьох питань, але це не завжди можливо у неспокійній обстановці на міжнародній конференції. Можна зробити висновок, що програма Гаазької конференції 1930 р., яка передбачала протягом одного місяця кодифікувати три великі розділи міжнародного права, вийшла дуже самовпевненою.

Сфера дії конвенцій, прийнятих у такий спосіб, може бути легко розширена внаслідок подальшого приєднання до них. Факт тривалості їхньої дії у сфері відносин між великими групами країн обов'язково дасть свій результат. Статут ООН визначив у ст. 13, що Генеральна Асамблея організовує дослідження та робить рекомендації з метою, між іншим, заохочення прогресивного розвитку МП та його кодифікації [32].

Гаазькі конвенції зіграли значну роль у справі міжнародно-правової регламентації правил ведення війни. Хоча Гаазькі конвенції відбивали рівень військової техніки сучасного їм періоду (кінець 19 - початок 20 ст.), їх значення зберігається і визначається тим, що в їх основі лежить прогресивний принцип гуманізації війни. Міжнародні договори щодо обмеження коштів та методів війни створювалися в період традиційних воєн,

зараз гібридні, використовуються технології, тому можна відзначити певне відставання міжнародних угод від сучасних засобів та методів ведення воєн, що й зараз спостерігаємо насправді.

Основним джерелом міжнародного гуманітарного права, як і загального міжнародного права, є «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» (стаття 38(1)(c) Статуту Міжнародного Суду). Немає фіксованого переліку загальних правових принципів. По суті, це юридичні (технічні) принципи, визнані всіма національними правовими системами, наприклад, римські сентенції тощо. Обов'язок виконувати взяті зобов'язання, зобов'язання брати на себе відповідальність за протиправні дії, законодавча заборона зворотної сили, вторинна відповідальність за те саме, тощо. Міжнародний Суд неодноразово виводив відповідальність за МГП безпосередньо із загальних принципів права, таких як «основні принципи гуманності». Він визнав усі положення, спільні для чотирьох Женевських конвенцій, стаття 1 та 3. МКТЮ заявив, що «фундаментальні принципи гуманності» втілюють загальні принципи міжнародного права, які слід повністю враховувати при тлумаченні та застосуванні нечітко сформульованого міжнародного договірної права [33].

Через невелику кількість норм у статутах і правилах процедури перших судів, які розглядали військові злочини, Нюрнберзького трибуналу та Токійського трибуналів, останні встановили багато норм у своїй діяльності. Для вирішення процесуальних питань суди (особливо токійські) зверталися до кримінально-процесуальних норм національної правової системи, а також національної правової доктрини [34].

На відміну від міжнародного гуманітарного права, норми міжнародного права прав людини формуються не як міжнародна практика, а як міжнародні договори. Пізніше вони були розроблені міжнародною юриспруденцією, але звичаєве право залишається важливим джерелом професії, а серйозні порушення основних прав людини є порушенням імперативної норми міжнародного права – *jus cogens*.

Велика кількість договорів, що регулюють відносини з правами людини, дозволяє назвати їх основним джерелом у цій сфері, але в їх основі лежать звичаєві норми. Так, у 1948 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Загальна декларація прав людини. Незважаючи на те, що воно не є обов'язковим, як і будь-яке рішення Генеральної Асамблеї ООН, правила, які він містить, мають величезні наслідки для розвитку подальших універсальних і регіональних міжнародних договорів, і в кінцевому підсумку конституції, закони та судова практика багатьох країн мали величезний вплив. Сьогодні більшість з них стали міжнародною практикою, нормами загального міжнародного права, обов'язковими навіть для тих країн, які не ратифікували наступні дві міжнародні конвенції [35].

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. На відміну від Декларації, Міжнародні пакти 1966 року є міжнародними договорами, які набувають чинності лише для країн, які їх ратифікували або приєдналися до них: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, 16 грудня 1966 року. Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права про скасування смертної кари, 15 грудня 1989 року, Міжнародний пакт про економічні та політичні права, соціальні та культурні права, 16 грудня 1966 року. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, 10 грудня 2008 року.

Створення та подальша ратифікація договору зіткнулася з багатьма труднощами через необхідність пошуку порозуміння та холодної війни між країнами з різними культурними традиціями. Крім того, Організації Об'єднаних Націй не вдалося створити ефективний судовий механізм для реалізації прав людини. Пропозиції щодо створення «універсального суду з прав людини» з'явилися в Раді ООН з прав людини лише у 2013 році і зараз є пріоритетними для цього органу [36].

В системі з прав людини ООН, крім Загальної декларації з прав людини і двох Міжнародних пактів про права людини 1966 р., є такі основні міжнародні договори: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р., Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 р., Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства від 7 вересня 1956 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, від 10 грудня 1984 р. та інші.

На сьогоднішній день договори ратифіковано великою кількістю держав-членів ООН, деякі з яких становлять понад дві третини її членів. На додаток до Конвенції про геноцид та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, ці договори також передбачають створення незалежних комітетів експертів, так званих договірних органів, для сприяння та контролю за дотриманням. На додаток до Конвенції про геноцид та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, ці договори також передбачають створення незалежних комітетів експертів, так званих договірних органів, для сприяння та контролю за дотриманням.

Окремо слід згадати декілька регіональних міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, як загальних, так і конкретних: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року та 16 протоколів до неї. Американська конвенція з прав людини, Африканська хартія прав людини і народів 1969 року, Арабська хартія прав людини 1981 року, Європейська конвенція про запобігання катуванню та нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню 2004 року, 26 листопада 1987 року [36].

Ці договори та інституції з прав людини, які вони забезпечують, створюють власну унікальну систему регіонального захисту прав людини. ЄСПЛ і Африканська хартія прав людини і народів гарантують лише

громадянські та політичні права, тоді як Африканська хартія прав людини і народів декларує економічні, соціальні та культурні права, а також права груп і так званих народів, на додаток до громадянських і політичних прав. На відміну від двох інших угод, Африканська хартія прав людини і народів також передбачає різні персональні обов'язки.

2.2. Міжнародні інституційні механізми забезпечення захисту прав на життя в умовах воєнних конфліктів

Підтримання миру та запобігання збройним конфліктам є найважливішими завданнями Організації Об'єднаних Націй. Заохочення та розвиток поваги до прав людини та основних свобод для всіх без дискримінації є однією з основних цілей Організації, як це закріплено в пункті 3 статті 1 Статуту Організації. У зв'язку з цим Організація Об'єднаних Націй має великий досвід використання МПЛ та МГП для захисту людей під час збройного конфлікту. За її словами, прийняття важливих міжнародних документів з прав людини, таких як Загальна декларація прав людини та міжнародні договори з прав людини, сприяло розвитку ідеї, що кожен має користуватися правами людини як у мирний, так і в воєнний час.

Протягом останніх двох десятиліть держави-члени ООН все частіше закликали Секретаріат та спеціалізовані установи Організації базувати свої цілі та діяльність на нормах цих двох галузей права, що дозволить створити важливий досвід, покращити методи та збагатити польову практику. Обидві правові системи застосовуються до резолюцій Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки та Ради з прав людини [37]. Вони також використовуються для моніторингу розслідувань, аналізу та звітності Секретаріатом та спеціалізованими установами Організації Об'єднаних Націй, включаючи Генерального секретаря та УВКПЛ. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та МГП використовуються, зокрема, у роботі Ради Безпеки для захисту певних категорій осіб, включаючи цивільних осіб, жінок, дітей та внутрішньо переміщених осіб [38].

Комісія з прав людини та її правонаступниця, Рада з прав людини, є форумом для її членів для аналізу та обговорення ситуацій і проблем з правами людини. Мандат Ради з прав людини лежить в основі роботи Комісії з 1947 року. Фактично, ухвалюючи резолюцію 60/251 про створення Ради з прав людини, Генеральна Асамблея вирішила покласти на неї два основних обов'язки: (а) сприяти загальній повазі та захисті всіх прав людини і основних свобод для всіх без різниці. (б) Розглядати та рекомендувати порушення прав людини, включаючи грубі та систематичні порушення.

Комітет і Рада розглядали порушення МГП у зв'язку зі своїм мандатом. Рада також вирішила, що «з огляду на взаємодоповнюваність та взаємопов'язаність МГП та МГП, універсальний періодичний огляд має брати до уваги застосовні стандарти МГП» [39].

Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Комітет з прав людини в його загальних коментарях, Комітет проти катувань, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Спеціальний доповідач з питань позасудових страт та інші спеціальні робочі групи ООН та робочі групи, конкретні порушення прав людини під час національних або регіональних збройних конфліктів. До них належать міжнародні слідчі комісії для Дарфуру (Судан), Колумбії, Лівану, Грузії, Сирії та ін.

З усього цього списку регіональних договорів та органів захисту прав людини найбільшу увагу у цьому навчальному посібнику буде приділено Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та трактуванню її положень Європейським судом з прав людини. Рішення цього суду є юридично обов'язковими для держав, які підписали та ратифікували конвенцію. Найважливішим фактором у застосуванні ЕКЧП є існування створеної відповідно до неї системи подання позовів та скарг. У тих випадках, коли це буде необхідно, у посібнику будуть розглянуті окремі аспекти функціонування інших регіональних органів з прав людини та наведено приклади винесених ними прецедентних рішень [40].

Основною сферою та метою діяльності організацій, що описуються у цьому посібнику, є захист основних прав людини відповідно до спільних міжнародних договорів. При цьому не слід забувати, що крім основних документів, суди та інші міжнародні органи керуються й іншими – приватними договорами, вказівками та нормами так званого «м'якого права». При необхідності у посібнику будуть надані посилання на функціонування подібних інститутів та застосування документів такого типу. Йдеться, наприклад, про діяльність таких органів, як Комітет із запобігання застосуванню тортур (КПП) або Комісія з боротьби з расизмом та нетерпимістю. Їхня робота забезпечує практичним наповненням подальший розвиток концепції захисту прав людини.

Європейський комітет із запобігання тортурам пропонує швидше механізм попередження тортур, ніж спосіб забезпечити юридичне переслідування тих, хто застосовує тортури та інші принизливі та нелюдські заходи впливу. Члени сформованого відповідно до конвенції комітету відвідують місця утримання осіб, позбавлених волі, у країнах-учасницях конвенції. За необхідності даються рекомендації та вживаються інші заходи для запобігання застосуванню тортур щодо цієї категорії осіб. Члени Комітету є незалежними експертами, і держави, які піддаються перевірці, зобов'язані дати дозвіл на такі відвідування місць позбавлення волі [41].

Зазвичай такі відвідування плануються заздалегідь, і заздалегідь повідомляють приймаючу сторону. Тим не менш, можливе проведення візиту в терміновому порядку, без попереднього погодження. Перебуваючи в країні, що інспектується, члени КПП мають право відвідати будь-яке місце утримання під вартою, не оголошуючи про місце відвідування заздалегідь. Результати відвідувань, дискусії, що мали місце за результатами, і підсумкові доповіді є закритими документами. Доповідь Комітету може бути оприлюднена в тому випадку, якщо держава, що інспектується, відмовляється від конструктивного співробітництва або перешкоджає роботі представників Комітету. Це рішення приймається членами Комітету шляхом

голосування; при цьому необхідно, щоб за оприлюднення результатів інспекції висловилися щонайменше дві третини голосуючих [42].

Основною функцією, що виконується Європейським комітетом із соціальних прав є «з'ясування того, наскільки законодавство тієї чи іншої країни у відповідній галузі відповідає положенням Європейської соціальної хартії». У своїй діяльності Комітет використовує дві наглядові процедури: систему складання доповідей та розгляд колективних скарг, поданих, наприклад, тими чи іншими некомерційними громадськими організаціями (НКО). Слід зазначити, що у своїх установчих документах цей комітет називається експертним комітетом/комітетом незалежних експертів [43].

Європейський комісар з прав людини Комісар виконує стрижневу роль у формуванні та реалізації політики у галузі прав людини. Він також може відвідувати країни-учасниці конвенції та складати доповіді за підсумками цих візитів.

РОЗДІЛ 3.

СПИВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ЩОДО ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ, ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ АБО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

3.1. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права, щодо регулювання дотримання права на життя в умовах воєнних дій в національне законодавство

Кожна держава-учасниця договору МГП зобов'язана виконувати свої зобов'язання за цим договором відповідно до принципів, яких повинні дотримуватися договори. Водночас цей принцип міжнародного права має на меті лише добросовісно та в повній відповідності з Женевськими конвенціями 1949 р. [44], Додатковими протоколами до них 1977 р. [45] та іншими договорами, що регулюють відносини в цій сфері, оскільки з міжнародного права теоретично міжнародне право, як і внутрішнє право, слід розглядати як модель міжнародного права, яка виконується правильно, без необхідності механізмів забезпечення виконання міжнародного права. Його реалізація залишається лише фразою в тексті міжнародно-правових актів.

Оскільки зміст міжнародно-правового регулювання полягає в досягненні певного кінцевого результату, до якого переслідують учасники міжнародного спілкування, «реалізація міжнародного права, як правило, є складнішою та відповідальнішою, ніж прийняття міжнародного права». Для того, щоб втілити цілі, визначені в нормах МГП, у реальні дії чи бездіяльність суб'єктів міжнародного права, необхідно вжити певних заходів на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях. У свою чергу, прийняття цих заходів має потенціал для імплементації положень МГП в рамках комплексу організаційно-правових інструментів, тобто в рамках механізму правозастосування з певними специфічними характеристиками, зміст яких залежить від унікальності суспільних відносин. Таким чином, до факторів, що впливають на характер механізму реалізації МГП, належать: правова

природа міжнародно-правових зобов'язань, що впливають із норм МГП, специфічний предмет правових положень МГП та інші [46].

Більшість міжнародно-правових норм, що містяться в Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них 1977 року, реалізуються через національні механізми забезпечення виконання. Проте реалізація на національному рівні є основним, але не єдиним способом реалізації. Фактично самі норми МГП містять додаткові міжнародно-правові та організаційні засоби забезпечення імплементації на міжнародному рівні, які разом становлять міжнародний механізм імплементації норм МГП. У контексті норм МГП такі засоби включають Женевські конвенції 1949 року, механізми контролю, викладені в Додатковому протоколі I 1977 року, та багато інших засобів забезпечення дотримання норм МГП. Слід пам'ятати, що зобов'язання країни дотримуватися Женевських конвенцій та Додаткового протоколу I не залежить від дотримання ними інших сторін договору, і кожна сторона Женевських конвенцій та Додаткового протоколу I має право на індивідуальні претензії щодо не відповідності.

Виходячи зі змісту відповідних норм чинного міжнародного права та підтвердженого правозастосовною практикою, держави мають основний обов'язок забезпечити притягнення до відповідальності та покарання винних у воєнних злочинах. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання криміналізації серйозних порушень норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються під час збройного конфлікту, у національному кримінальному законодавстві. Міжнародно-правові документи у цій сфері вимагають від держав-учасниць криміналізувати та переслідувати такі серйозні порушення МГП, беручи до уваги їх міжнародну та соціальну небезпеку.

На думку С.Лобанова, загалом це два взаємопов'язані фактори, які складають процес. По-перше, слід звернути увагу на вплив міжнародного права, яке надає пріоритет криміналізації таких дій, як злочини проти миру і безпеки людства. У спеціалізованій літературі справедливо вказується, що

норми внутрішнього права не повинні суперечити міжнародному праву, повинні забезпечувати виконання вимог міжнародного права та бути обов'язковими для країни. У зв'язку з цим методика криміналізації діянь та заходів покарання, що аналізуються, має відповідати вимогам міжнародного кримінального права. По-друге, сприйняті параметри положень міжнародного кримінального права визначаються самою державою, враховуючи тип її правової системи, діючі конституційні положення та міжнародно-правові зобов'язання, пов'язані з участю в міжнародних договорах [47].

І навпаки, механізм реалізації МГП на міжнародному рівні в доктрині міжнародного права має на увазі систему інструментів, створену спільними зусиллями всіх країн, а також систему інструментів, що використовуються окремо для повної, своєчасної та повної реалізації. Зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом. Такі засоби включають розслідування згідно з Женевськими конвенціями 1949 року; встановлення фактів згідно зі статтею 90 ДП I; дії держав спільно або окремо з Організацією Об'єднаних Націй та відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй; Організація міжнародного контролю за виконанням правил Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. Спільні дії МКЧХ або окремих осіб у співпраці з ЮНЕСКО та Організацією Об'єднаних Націй та відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй; Міжнародні спеціальні трибунали; Міжнародний кримінальний суд, окремі аспекти діяльності МКЧХ .

Ці положення, схоже, є предметом імплементації норм МГП. Проте слід зазначити, що, на жаль, не всі вищезазначені акти посилаються на загальновизнані норми та принципи міжнародного права, на Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них та на МГП загалом. Отже, у частині 5 мистецтва. Статтею 2 Закону України «Про оборону» визначено, що Україна визначає способи забезпечення власної безпеки в процесі підготовки до оборони та бойових дій, а Україна дотримується

принципів і норм міжнародного права з урахуванням законних інтересів безпеки інших держав. Вважаємо доцільним закріпити цю норму в цьому законі, що Україна сумлінно дотримується своїх міжнародно-правових зобов'язань щодо захисту жертв війни та відповідних повноважень українського уряду щодо імплементації та контролю за дотриманням норм МГП.

Ще одним важливим нормативно-правовим актом України для включення МГП до національного законодавства є Наказ Міністра оборони України від 23 березня 2017 р. «Про затвердження Директиви про впровадження МГП у Збройних Силах України» № 164. Так, у розділі 2 Директиви I зазначено: «Правила міжнародного гуманітарного права набирають чинності з моменту початку збройного конфлікту або операції з підтримання миру та безпеки. Обсяг зобов'язань сторони у міжнародному збройному конфлікті (війні)) визначається звичаєвим правом та договірними нормами МГП, ратифікованими сторонами.

У неміжнародних збройних конфліктах обсяг зобов'язань МГП перед сторонами конфлікту (держави та антиурядові сили) визначається спільною статтею 3 Женевських конвенцій 1949 року та Додатковим протоколом II 1977 року, іншими ратифікованими конвенцій та звичаєвого права визначають міжнародне гуманітарне право». Крім того, в ньому сказано, що «у випадках, не передбачених міжнародними угодами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом і дію загальних принципів міжнародного права, заснованих на встановлених звичаях, принципах гуманності та інформування громадськості» (п. 4 абзац) [44].

Сфера дії цієї Директиви поширюється на Збройні Сили України, Державну спецслужбу транспорту та Національну гвардію України для виконання завдань із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі та стримування збройної агресії (п. 5). Слід зазначити, що термінологія та правове тлумачення, що використовуються в цій директиві, загалом відповідають нормам МГП, які містяться у відповідних міжнародних

договорах, учасницею яких є Україна. Водночас важливо зазначити, що положення Директиви про склад військових злочинів необхідно уточнити, враховуючи статтю 3. Стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, оскільки не всі складові військових злочинів відображені в Директиві [48].

Більшість вітчизняних вчених, до яких України також приєдналися, вважають, що імплементація міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права, включаючи Римський статут Міжнародного кримінального суду, як очікується, покращить розуміння ролі парламентів у координації національних законодавчих процесів. Норми та стандарти міжнародного права, розширяють обізнаність про здатність удосконалювати законодавство, яке притягне воєнні злочини до відповідальності.

У цьому контексті одним із пріоритетів українського парламенту видається якнайшвидша ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який вимагає від українського уряду повної співпраці з МКС та ухвалення необхідних законів щодо цього. Міжнародна космічна станція в значній мірі покладається на співпрацю з державними органами та посадовими особами у виконанні важливих завдань, таких як збір доказів, допит свідків, захист жертв, а також затримання та передача обвинувачених.

У зв'язку з цим також варто відзначити створення у 2019 році Офісу Генеральної прокуратури Департаменту нагляду за кримінальними процесами у збройних конфліктах, яка здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням рішень та дій російських влади – загарбницька війна окупанта проти України, що призвела до смерті та інших тяжких наслідків [49].

Тому необхідно зазначити, що імплементація норм МГП в українське законодавство (закони та статuti) не є досконалою. Існує нагальна потреба посилити поширення знань про МГП серед військових і цивільних, особливо в контексті тимчасової окупації частини України. Крім того, для ефективного

виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері МГП, як видається, потрібні скоординовані дії відповідних відомств та установ.

Такі внутрішні заходи можуть включати прийняття нових або змінених існуючих військових правил і директив, адміністративні дії та запровадження заходів контролю. Більшість науковців вважає, що така діяльність накладає смислове навантаження на концепцію внутрішніх механізмів імплементації норм МГП. Основними факторами неефективності внутрішнього впровадження МГП є як об'єктивні (неефективність правової системи держави та механізмів відповідальності за порушення норм МГП під час збройного конфлікту), так і суб'єктивні (недостатня міжнародно-правова грамотність військовослужбовців; недостатня увага) та міжнародне поширення знань з гуманітарного права). У військових та цивільних навчальних закладах бракує встановлених структурних елементів для забезпечення дотримання Збройними Силами України положень МГП [49].

Отже, імплементація норм МГП у національне законодавство вимагає від відповідних національних органів України вжиття законодавчих, організаційних, правових, інституційних, а також матеріально-технічних та фінансових заходів для приведення нашого законодавства у відповідність до його міжнародно-правових зобов'язань в Україні.

3.2. Національні гарантії захисту права на життя в умовах воєнних дій, збройної агресії або збройного конфлікту в Україні

Поява нових прав і свобод для людей і громадян завжди є викликом для держави. Анексія, окупація української території та військова агресія з боку Російської Федерації змушують Україну вирішувати проблеми громадян України, які постраждали від російсько-українського конфлікту. Поки що механізм правового захисту громадян не є ідеальним ні в законодавстві, ні на практиці. Проблема не лише в недоліках цього органу охорони, який виконує державні функції, а й у тому, що Україна змушена боротися з грубими порушеннями основних прав і свобод громадян.

Хоча права і свободи діють безпосередньо, не можна сказати, що немає необхідності створювати механізми їх захисту. Коли права порушуються, зростає потреба в правозахисних механізмах. Крім діяльності державних інституцій щодо захисту прав громадян, правозахисні механізми включають боротьбу самих громадян за реалізацію своїх прав і свобод відповідно до закону.

Кожен громадянин має бути вільним у виборі способів захисту своїх порушених прав. Водночас він має забезпечити гарантування державою рівного доступу до цих методів захисту.

Це, перш за все, виклик самій державі для підтримки національної оборони, стримування військової агресії і водночас захисту прав і свобод своїх громадян. Інакше прагнення України до демократії, законності, свободи, рівності, гуманізму та верховенства права, виражені в конституційних нормах і принципах, будуть не що інше, як декларація про наміри.

Захист прав особистості здійснюється у формі: 1) захисту прав органами державної влади (державний захист); 2) захисту прав громадян громадськими об'єднаннями (Закон України «Про внутрішньо переміщених осіб» (далі – ВПО), « Про Єдину базу даних внутрішньо переміщених осіб»); 3) Правозахисна самооборона, яка включає: - звернення до державних установ та органів місцевого самоврядування - звернення до посадових осіб щодо порушення громадянських прав (бездіяльність) - звернення до ЗМІ та правозахисних організацій.

Розглянемо більш детально першу форму захисту – державну охорону в особі Верховної Ради України. Цей орган є виразником інтересів і волі народу, який складається з усього населення країни. Таким чином, парламент позначається як представник народу (держави). Щоб система народного представництва працювала, представники мають відображати політичні настрої та інтереси країни, керуватися її волею [50].

Представницька функція Верховної Ради України здійснюється шляхом реалізації низки представницьких прав, до яких, зокрема, належить визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики. Верховна Рада однією з перших у відповідь на агресивні дії Російської Федерації прийняла низку нормативних актів, спрямованих на захист національного суверенітету, прав людини, прав і свобод громадянина.

Політична діяльність Верховної Ради України спрямована на: демократизацію політичних відносин, удосконалення інститутів політичної системи, забезпечення ефективного управління суспільно-державними процесами, підвищення рівня політичної свідомості та правової культури суспільства, для людей та громадянські права і свободи тощо [50].

Для ефективного здійснення повноважень у зв'язку з цим Верховна Рада України утворила комітети: Комітет національної безпеки, оборони та розвідки, Донецька, Луганська область та Автономна Республіка Крим, місто Севастополь, Комісія з прав людини, деокупація та реінтеграція на тимчасово окупованій території етнічних меншин та етнічні відносини.

Ще однією формою роботи щодо захисту прав і свобод громадян, які постраждали внаслідок російсько-українського конфлікту, є парламентські слухання.

Існують рекомендації парламентських слухань на тему «Актуальні питання зовнішньої політики України», затверджені постановою Верховної Ради України від 24 травня 2017 року, в якій йдеться:

«Верховній Раді України:

1) продовжувати зусилля по боротьбі з агресією Російської Федерації проти України та відновленню територіальної цілісності України у міжнародно визнаних кордонах;

2) прийняти закон про тимчасову окупацію Російською Федерацією території України;

3) посилення законодавчого процесу для реалізації стратегічного підходу України до членства в НАТО та ЄС;

4) забезпечити активну роботу української національної делегації в НАТО, ОБСЄ та Парламентській асамблеї Ради Європи з метою захисту національних інтересів України;

5) прийнятий протягом шести місяців з дня подання нового Закону України «Основи української зовнішньої політики»;

6) Прийняття нового Закону України «Про дипломатичну службу»;

7) Забезпечити разом з Кабінетом Міністрів України вжиття в межах його повноважень усіх необхідних заходів для підтримки інформаційно-комунікаційних зв'язків з громадянами України, які проживають в Автономній Республіці Крим та тимчасово окупованій зоні Севастополя, а також в районі Донецької та Луганської областей» [51].

Пропонуємо детальніше зупинитися на деяких пунктах цих рекомендацій, які фактично не виконані. Вважаємо, що прийняття Закону України «Про засади зовнішньої політики» має стати першим і першим кроком у захисті прав і свобод громадян, які постраждали від російсько-українського конфлікту. По-перше, ми юридично визнаємо Росію агресором і констатуємо факт збройної агресії проти української території та громадян України.

Більше того, зараз Україна чітко висловила свою національну позицію з цього приводу навіть перед певними політичними групами, які наполягають на погляді на так звані «дружні стосунки» у майбутньому, але визнають факт війни.

Державний захист прав людини здійснюється через орган Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Це інституція, яка захищає права людини та громадянина у позасудовому порядку. Парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод громадян, які постраждали внаслідок російсько-українського конфлікту, здійснює Уповноважений Верховної Ради України:

1) захист прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України, законодавством України та міжнародними договорами України;

2) дотримуватись і поважати права і свободи людини і громадянина;

3) запобігати порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяти відновленню цих прав;

4) сприяти Україні у розробці законодавства про права і свободи людини і громадянина відповідно до Конституції України та міжнародних стандартів у цій сфері;

5) удосконалювати та розвивати міжнародне співробітництво у сфері захисту прав людини та прав і свобод громадянина;

6) запобігати будь-якій формі дискримінації при здійсненні прав і свобод людини;

7) підвищити правову обізнаність населення та захистити особисту конфіденційну інформацію [52].

Уповноважений з прав людини виконує функції громадського представництва. Його діяльність доповнює існуючі засоби захисту прав і свобод громадян, але не скасовує і не переглядає компетенцію державних інституцій, які забезпечують захист і відновлення порушень прав і свобод громадян, постраждалих внаслідок російсько-українського конфлікту. У цьому контексті він покликаний виконувати дві основні функції: виявляти та аналізувати збої в роботі органів влади, що призводять до неможливості відновлення порушених прав людини, та давати рекомендації щодо ефективності захисту прав потерпілих.

Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про утворення міжвідомчої комісії з питань узагальнення правової позиції держави щодо відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації та підготовки спільних позовів» на виконання конституційних норм України.

1) забезпечити координацію дій органів виконавчої влади з питань загальнодержавно-правових позицій з метою відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації;

2) окреслити правову позицію держави щодо відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації;

3) проаналізувати дотримання прав і свобод людини і громадянина та факти порушення цих прав і свобод внаслідок збройної агресії та тимчасової окупації частин України та надати рекомендації щодо заходів щодо їх усунення;

4) готує пропозиції щодо формування та реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, порушених збройною агресією та тимчасовою окупацією частин території України;

5) підготувати спільну декларацію, подану Україною Російській Федерації, про виконання нею міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію проти України.

Президентський інститут є особливою організацією та правовою гарантією прав і свобод людини і громадянина, які втілені в тексті Основного Закону нашої країни. Метою його діяльності є ефективне забезпечення прав і свобод особи, а отже, забезпечення захисту особи. Президент України є гарантом національного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [4]. Відповідно до статті 106 Конституції Президент України для забезпечення національного суверенітету здійснює такі повноваження:

1) забезпечення національної незалежності, національної безпеки та національного правонаступництва;

2) звернення до народу, щорічні та спеціальні виступи до Верховної Ради України щодо внутрішнього та зовнішнього становища в Україні;

3) представництво країни в міжнародних відносинах, керівництво зовнішньою політикою країни, ведення переговорів та укладення міжнародних договорів України;

4) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;

5) вносити до Верховної Ради України подання про призначення та звільнення з посади голови Служби безпеки України;

6) є Верховним головнокомандувачем Збройними Силами України, призначає на посади та звільняє з посад головнокомандувачів Збройними Силами України та інших військових формувань, відіграє провідну роль у сфері національної безпеки та оборони;

7) Голова Ради національної безпеки і оборони України;

8) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймати рішення про застосування Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України;

9) приймати відповідно до закону рішення про повну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану у разі загрози нападу в Україні чи окремих регіонах та незалежності Української держави;

10) у разі потреби приймає рішення про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих місцях та у разі потреби оголошує окремі частини України зонами надзвичайної екологічної ситуації та надалі затверджує ці рішення Верховною Радою України;

11) присвоєння вищих військових звань, вищих дипломатичних звань та інших вищих спеціальних військових звань і звань;

12) видає національні нагороди, встановлює та видає Президентські премії [52].

Водночас не можна ігнорувати, що президентські правозахисні інституції мають удосконалювати свої інституційні механізми реалізації встановлених завдань та функцій. Ефективність цього процесу суттєво вплинула на рівень довіри громадськості до українського президента. Правозахисна діяльність Президента України як гаранта прав і свобод людини і громадянина потребує певного організаційного змісту.

В першу чергу це проявляється у призначенні главою держави керівників державних установ, повноваження яких пов'язані із захистом прав і свобод людини і громадянина, у тому числі належністю до посад т. зв. правоохоронний орган, який захищає національний суверенітет, територіальну цілісність, демократичний конституційний лад та інші національні інтереси України від реальних та потенційних загроз.

20 лютого 2020 року Рада національної безпеки і оборони України під головуванням Президента України затвердила Стратегію національної безпеки і оборони «Безпека людини – національна безпека». У цьому документі вперше зосереджено увагу на людях, їхньому житті, здоров'ї, честі, гідності, недоторканності та безпеці, а одним із перших завдань національного інтересу є захист прав, свобод і законності громадян України», як зазначив секретар РНБО [53].

Тому кінцевою метою правової демократичної країни є захист прав і свобод людей і громадян. Досягнення цієї мети невіддільне від відповідальності держави щодо створення інститутів захисту прав і свобод та встановлення чітких правових процедур для такого захисту. Україні потрібні нові прогресивні проєкти.

ВИСНОВКИ

Міжнародне гуманітарне право і міжнародне право прав людини мають загальні ознаки, так і відмінні. Спільність і навіть взаємозв'язок цих норм обумовлені тим, що обидві галузі міжнародного права переслідують ту саму мету – захистити особистість та життя. Більше того, право прав людини та міжнародне гуманітарне право вплинули один на одного у своєму розвитку. Разом з тим галузі міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини мають різну історію становлення, кодифіковані у різних джерелах і лише частково застосовні до одних і тих самих відносин.

На відміну від міжнародного права прав людини міжнародне гуманітарне право спеціально створювалося для регулювання збройних конфліктів, а тому оперує такими поняттями, як «військові цілі», «військова необхідність», «комбатанти», «безпосередня участь у військових діях», «непрямі збитки», «інтернування», і багатьма іншими, тобто якщо в основі прав людини лежить принцип гуманності, то міжнародне гуманітарне право є компромісом між вимогами людяності та військовою необхідністю. Нарешті, якщо основні права людини мають універсальний характер, то застосування міжнародного гуманітарного права обмежено і типом збройного конфлікту, і категорією осіб, під яку підпадає та чи інша людина.

Порівнюючи нормативне регулювання права на життя інструментами міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, можна зробити висновок, що багато норм збігаються за своїм змістом: наприклад, заборона довільного або навмисного позбавлення життя осіб, які перебувають у владі представників держави, а також позасудові страти, цілеспрямовані вбивства цивільних осіб є порушеннями норм обох галузей. Ряд положень, хоч і відрізняються, цілком сумісні і доповнюють одне одного: це відноситься, наприклад, до обов'язку розслідувати порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права людини. Однак

існує кілька норм, які гіпотетично можуть розглядатися як такі, що суперечать один одному. Насамперед це норми, пов'язані із захистом права життя при застосуванні сили щодо противника під час ведення військових дій.

Міжнародне гуманітарне право, яке застосовується у міжнародних збройних конфліктах, передбачає обов'язок провести розслідування та притягти винних до відповідальності у кількох випадках. Стаття 121 Третьої Женевської конвенції та ст. 131 Четверта Женевська конвенція вимагає розслідування загибелі або тяжкого поранення військовополонених або інтернованих. Статті 49, 50, 129 та 146 чотирьох Женевських конвенцій відповідно зобов'язують притягнути до відповідальності винних у скоєнні «серйозних порушень», до яких, серед інших, належать вбивство, заподіяння тяжких страждань або серйозного каліцтва, а також заподіяння шкоди здоров'ю тих, що підпадають під дію цих конвенцій осіб.

Таким чином, у випадках міжнародних збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право покладає на держави обов'язок проводити розслідування всіх випадків загибелі осіб, які можуть бути кваліфіковані як військові злочини.

Основним нормативно-правовим актом щодо захисту прав на життя є Женевські конвенції та Додаткові протоколи. В системі з прав людини ООН, крім Загальної декларації з прав людини і двох Міжнародних пактів про права людини 1966 р., є такі основні міжнародні договори: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р., Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 р., Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства від 7 вересня 1956 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, від 10 грудня 1984 р. та інші.

Підтримання миру та запобігання збройним конфліктам є найважливішими завданнями Організації Об'єднаних Націй та її структур. Заохочення та розвиток поваги до прав людини та основних свобод для всіх без дискримінації є однією з основних цілей Організації, як це закріплено в пункті 3 статті 1 Статуту Організації. У зв'язку з цим Організація Об'єднаних Націй має великий досвід використання МПЛ та МГП для захисту людей під час збройного конфлікту. За її словами, прийняття важливих міжнародних документів з прав людини, таких як Загальна декларація прав людини та міжнародні договори з прав людини, сприяло розвитку ідеї, що кожен має користуватися правами людини як у мирний, так і в воєнний час.

Імплементация норм МГП у національне законодавство вимагає від відповідних національних органів України вжиття законодавчих, організаційних, правових, інституційних, а також матеріально-технічних та фінансових заходів для приведення нашого законодавства у відповідність до його міжнародно-правових зобов'язань в Україні.

Більшість вітчизняних вчених, до яких України також приєдналися, вважають, що імплементация міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права, включаючи Римський статут Міжнародного кримінального суду, як очікується, покращить розуміння ролі парламентів у координації національних законодавчих процесів. Норми та стандарти міжнародного права, розширяють обізнаність про здатність удосконалювати законодавство, яке притягне воєнні злочини до відповідальності.

У цьому контексті одним із пріоритетів українського парламенту видається якнайшвидша ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який вимагає від українського уряду повної співпраці з МКС та ухвалення необхідних законів щодо цього.

Поява нових прав і свобод для людей і громадян завжди є викликом для держави. Анексія, окупація української території та військова агресія з боку Російської Федерації змушують Україну вирішувати проблеми громадян

України, які постраждали від російсько-українського конфлікту. Поки що механізм правового захисту громадян не є ідеальним ні в законодавстві, ні на практиці. Проблема не лише в недоліках цього органу охорони, який виконує державні функції, а й у тому, що Україна змушена боротися з грубими порушеннями основних прав і свобод громадян.

Тому кінцевою метою правової демократичної країни є захист прав і свобод людей і громадян. Досягнення цієї мети невіддільне від відповідальності держави щодо створення інститутів захисту прав і свобод та встановлення чітких правових процедур для такого захисту. Україні потрібні нові прогресивні проєкти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мартенс Ф.Ф. Сучасне міжнародне право цивілізованих народів: Міністерства шляхів сполучення (А. Бенке), 1883. Т. 2. С. 513.
2. ICJ (International Court of Justice), Advisory Opinion on Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, 8 July 1996. Para. 75 URL: // <http://www.icjci.org/icjwww/icasess/iunan/iunanframe.htm>
3. Ipsen K. Völkerrecht. München: Beck, 2004. S. 1219-1220
4. Pictet J. Le droit humanitaire et la protection des victims de la guerre. Leiden: Sijthoff, 1973. P. 11
5. Meron T. International Criminalization of Internal Atrocities // American Journal of International Law. 1995. Vol. 89. P. 100.
6. Advisory Opinion on Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, 9 July 2004. Paras. 102, 106 URL: // <http://www.icjci.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&k=5a&case=131&code=mwp&p3=4>
7. Greenwood Ch. Historical Development and Legal Basis // The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts / Ed. by D. Fleck. Oxford: Oxford University Press, 2003. P. 9.
8. Міжнародний та внутрішньодержавний захист прав людини: Підручник / За ред. Р.М. Валєєва. М: Статут. С. 539
9. Expert Meeting on the Right to Life in Armed Conflicts and Situations of Occupation. P. 18–42
10. Котляров І.І. Міжнародне гуманітарне право// І.І. Котляров. С. 16-17
11. Давид Е. Принципи права збройних конфліктів. М.: МКЧХ, 2011. С. 267-268
12. Martić case; ICTY, Kupreškić et al., Trial Judgment, 14 January 2000 URL : <http://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/kup-tj000114e.pdf>

13. Laura M. Olson, 'Practical challenges of implementing the complementarity between international humanitarian and human rights law — demonstrated by the procedural regulation of internment in noninternational armed conflict', *Case Western International Law Journal*, Vol. 40 (2009)
14. *Perspectives of ICRC Study on Customary International Humanitarian Law* / Ed. by E. Wilmshurst and S. Breau. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. P. 265.
15. Liesbeth Zegveld, *Accountability of Armed Opposition Groups in International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 9–38, with further references.
16. *Law Reports of Trials of War Criminals*. Vol. 10. London: The United Nations War Crimes Commission, 1947-1949. P. 138–139
17. Norberto Bobbio, 'Des critères pour résoudre les antinomies', in Chaïm Perelman (ed.), *Les antinomies en droit: Etudes*, Bruylant, Brussels, 1965, pp. 237–41
18. Frowein J., Peukert W. *Europäische Menschenrechtskonvention*. EMRK-Kommentar. Kehl: Engel, 2009. Art. 15. Rn. 16
19. Maslaton M. *Notstandsklauseln im regionalen Menschenrechtsschutz*. Lang, 2002. S. 190; Melzer N. *Op. cit.* P. 122
20. Anja Lindroos, 'Addressing norm conflicts in a fragmented system: the doctrine of *lex specialis*', *Nordic Journal of International Law*, Vol. 74 (1) (2005), p. 42.
21. Kessler B. *Die Durchsetzung der Genfer Abkommen von 1949 in nicht-internationalen bewaffneten Konflikten auf Grundlage ihres gemeinsamen Art. 1*. Berlin: Duncker & Humblot, 2001. S. 184
22. Georg Schwarzenberger, *International Law as Applied by International Courts and Tribunals*, Vol. 1, Stevens, London, 1969, p. 474
23. Security Council Resolutions: 1120 (1997), 14 July 1997; 1315 (2000), 14 August 2000.

24. UNCommHR, Resolution 2002/79, Impunity, 25 April 2002 URL: <http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/cd893dbd5bbd5ed7c1256bab0051565d?Op=OpenDocument>.

25. Marco Sassòli, *Bedeutung einer Kodifikation für das allgemeine Völkerrecht — mit besonderer Betrachtung der Regeln zum Schutze der Zivilbevölkerung vor den Auswirkungen von Feindseligkeiten*, Helbing & Lichtenhahn, Basel, 1990.

26. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 63/182 «Позасудові, сумарні та довільні страти» від 18 грудня 2008 р. A/RES/63/182. Пар. 3 URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/481/73/PDF/N0848173.pdf?OpenElement>;

27. Güleç v. Turkey. Paras. 81, 82; Ögur v. Turkey. Paras. 91, 92; ECHR, *Trubnikov v. Russia*, Judgment, 5 June 2005 (final: 30 November 2005). Para. 86 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-69616>.

28. *Manual on Military Law, Part III, The Law of War on Land*, UK War Office, London, 1958, para. 115.

29. Greer S. *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights*. Human rights files No. 17 – Council of Europe Publishing. – 2000. – P. 27.

30. Karen Reid *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*. – Thomson Reuters, 2015. – P. 452.

31. Alexander Orakhelashvili, 'The interaction between human rights and humanitarian law: fragmentation, conflict, parallelism, or convergence?', *European Journal of International Law*, Vol. 19 (1) (2008), p. 167.

32. Human Rights Committee, *Suarez de Guerrero v. Colombia*, Communication No. R.11/45, 31 March 1982, UN Doc. Supp. No. 40 (A37/40)

33. ICTY, *The Prosecutor v. Kupreskic et al.*, Case No. IT-95-16-T-14, Judgment (Trial Chamber), January 2000, para 524.

34. ICJ, Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Nicaragua case), Judgment (Merits), 27 June 1986, para 218.

35. D'Amato A. Human Rights as Part of Customary International Law: A Plea for Change of Paradigms (2010). Faculty Working Papers. Paper 88. URL: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/facultyworkingpapers/88>

36. Доповідь Консультативного комітету Ради з прав людини ООН про роботу його 11 сесії. A/HRC/AC/12/2. – С. 12. URL: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/AdvisoryCom/Session12/A-HRC-AC-12-2_ru.doc

37. Wallach E.J. The procedural and Evidentiary Rules of Post-World War II War Crimes Trials: Do They Provide an Outline for International Legal Procedure? // Columbia Journal of Transnational Law. – 1999. – Vol. 37. – P. 876;

38. Zappala S. The Rights of the Accused // The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary. – Vol.2. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 1321-1323

39. Frowein J.A. European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) // Max Planck Encyclopedia of Public International Law (updated November 2009) URL: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law9780199231690-e790?rskey=idsBib&result=1&prd=EPIL>

40. Nußberger A. Hard Law or Soft law – Does It Matter?: Distinction Between Different Sources of International Law in the Jurisprudence of the ECtHR // The European Convention on Human Rights and General International Law. Edited by Anne van Aaken and Iulia Motoc – Oxford: OUP, 2018. – P. 46

41. ECHR. Official texts. Practice directions. URL: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts/rules#n1347877334990_pointer

42. Kedar Prasad Poudyal, 'The role of national human rights institutions in armed conflict situations, with special reference to NHRC–Nepal', Danish Institute for Human Rights, 2006, pp. 87–8.

43. Breuer M. Impact of the Council of Europe on National Legal Systems // The Council of Europe: Its Law and Policies. Edited by Stefanie Schmahl, Marten Breuer. – Oxford: OUP, 2017. – P. 831-839.

44. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153

45. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

46. Лукашук І.І. Міжнародне правове регулювання відносин (системний підхід)// І.І. Лукашук: Міжнародні відносини, 1975. 435 с.

47. Лобанов С.А. Міжнародна кримінальна відповідальність за військові злочини: дис. ... докт. юрид. наук. 2018. 495 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/mezhdunarodnaya-ugolovnaya-otvetstvennost-za-voennye-prestupleniya>

48. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністра оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

49. Офіс генерального прокурора України передав до Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду докази вчинення Росією воєнних злочинів під Іловайськом Донецької області в серпні 2014 року URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3085656-ukrainaperedala-do-sudu-v-gaazi-dokazi-voennih-zlociniv-rosii-pid-ilovajskom.html>.

50. Конституційне право зарубіжних країн : короткий курс лекцій із дисципліни URL: https://studme.com.ua/158407204384/pravo/konstitutsionnoe_pravo_zarubezhnyh_stran.htm

51. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Актуальні питання зовнішньої політики України», схвалені Постановою Верховної Ради України від 24.05.2017 № 2069-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2069-19>.

52. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

53. Стратегія національної безпеки України : Постанова Президента України URL: <https://www.president.gov.ua/news/rnbo-peredala-na-zatverdzhennya-prezidentu-strategiyu-nacbez-59873>.